

JOSEP PICH MITJANA
DAVID MARTÍNEZ FIOI
XAVIER CASALS MESEGUER

Grup de Recerca en Estats Nacions i Sobiraniaes (GRENS)
Universitat Pompeu Fabra

Els gàngsters de la FAI. Justo Bueno Pérez

Una fosca llegenda. Introducció

El nostre objectiu és comprendre millor el període de la Segona República i de la Guerra Civil a partir de l'estudi d'una *fosca llegenda*¹, la de Justo Bueno Pérez. Josep Benet defensava que no haurien de ser tractats de la mateixa manera tots els executats pel franquisme, ja que una bona part van ser condemnats a mort per defensar el legítim govern republicà, però d'altres, com el mateix Bueno, eren criminals². L'anarcosindicalista Joan Peiró afirmava que els criminals «mai no poden ésser revolucionaris»³.

El jurista i antic fiscal José María Mena afirma que un llibre que estudia la criminalitat vinculada als anarquistes, on Bueno és un dels protagonistes, «no és un llibre d'història», sinó el «treball d'un historiador». Investigar la criminalitat vinculada als llibertaris pot ser vista com l'estudi de les *clavegueres* de la Història, fins i tot com una recerca *inconvenient* en *desenterrar misèries*. Tanmateix, recorda que Luis Jiménez de Asúa, catedràtic en dret penal i dirigent socialista, formulà el concepte d'«assassí filantròpic» en relació als anarquistes violents⁴. En tot cas, és indiscutible que idealistes i criminals van coexistir durant la Guerra Civil protagonitzant una sòrdida casuística⁵.

L'antic fiscal explicita una determinada concepció de la història que, *de facto*, introdueix un fort filtre ideològic. Hi ha investigadors que gairebé es disculpen per publicar els resultats de la seva recerca, perquè qüestionen un determinat relat, molt idealitzat i ideologitzat sobre els llibertaris i/o la repressió al bàndol republicà, durant la Guerra Civil⁶. Discrepem d'aquesta visió de la metodologia històrica, ja que considerem que sí que és història estudiar individus concrets i la seva trajectòria vital, encara que aquesta no sigui gens exemplar i hi hagi qui prefereixi no saber què van fer. Encara cal reivindicar que la biografia és una eina útil per a les investigacions històriques⁷.

Josep Termes citava Héctor Saña per remarcar que a l'anarquisme espanyol conviuen des de l'idealista *místic*, defensor d'una utopia basada en la fi de totes les opressions sobre la humanitat, fins al partidari de la violència, conjuntament amb algun delinqüent comú. El 1923, el líder àcrata Ángel Pestaña, davant del sorgiment del pistolerisme⁸, reconeixia que «casi todos los atracadores de Barcelona y de la provincia, todos, proceden de las filas del sindicalismo y del anarquismo, y casi todos han sido buenos militantes»⁹. Havien acabat al crim organitzat per necessitats econòmiques i per la duresa de la repressió.

Els anarquistes partidaris de la lluita armada, que aviat estigueren vinculats a activitats delictives per aconseguir finançament, eren majoritàriament joves. El 1927, aquests grups violents impulsaren, des de concepcions maximalistes, la constitució de la Federación Anarquista Ibérica (FAI) com una organització clandestina que tenia com a objectiu defensar la puresa de l'ideal llibertari¹⁰. Per tant, eren contraris que el gran sindicat àcrata, la Confederación Nacional del Treball (CNT), optés per opcions reformistes, republicanes i progressistes. A Catalunya, la FAI estava integrada fonamentalment per joves que havien migrat. La majoria tenien pocs coneixements teòrics i eren partidaris de l'acció violenta per implantar el comunisme llibertari¹¹.

García Oliver afirmava que la FAI, tal com molts l'imaginaven, gairebé no va existir, ja que «puedo asegurar que hasta bastante tiempo después de proclamarse la República no existió actividad de la FAI en toda la península». El 1931, existia el Comitè Peninsular, «cuyo secretario y único componente, Juan Molina 'Juanel'» va haver de marxar a fer el servei militar i li encarregà la secretaria peninsular de la FAI: «Sin pertenecer yo a la FAI ni como miembro de grupo ni como individualidad pasé a ser su secretario. 'Juanel' me entregó únicamente un sello de caucho que decía: 'Federación Anarquista Ibérica-Comité Peninsular'. Eso era todo.»¹²

Als anys vint, el principal grup d'acció llibertari era el que s'autoanomenava «Los Solidarios», del qual formaven part Buenaventura Durruti, Juan García

Oliver, Aurelio Fernández, Francisco Ascaso, Ricardo Sanz García o Antonio Ortiz, entre d'altres. Arran de la proclamació de la Segona República van passar a identificar-se com a «Nosotros»¹³. Eren contraris a la consolidació de la República, perquè consideraven que els seus objectius reformistes eren un entrebanc per al seu projecte revolucionari¹⁴.

La conflictivitat social que promovien els àcrates va beneficiar les forces reaccionàries que volien acabar amb el règim republicà, el qual acusaven de ser responsable de la inseguretat pública. Poc abans de l'inici de la Guerra Civil, el grup d'acció Nosotros va plantejar la necessitat de convocar una assemblea davant del «xarampió d'atracs» que afectava Barcelona. Durruti hi defensà que calia frenar la criminalitat vinculada als llibertaris pel desprestigi que generava. En canvi, l'argentí Lucio Ruano (Rodolfo Prina) (1895/1900-1937), un dels companys de Bueno, li replicà que no entenia com algú que també havia aplicat les «expropiacions individuals» els criticués. Durruti li contestà que tant ell com Nosotros les havien exercit en el passat, però que en aquella avinentesa l'objectiu eren les «expropiacions col·lectives», perquè estava a punt d'iniciar-se la revolució social que durant tant de temps havien esperat¹⁵.

La metodologia que hem emprat en aquesta recerca es fonamenta en la lògica empírica. És un mètode que vol elaborar un relat, sense prescindir de l'anàlisi del tema estudiat, alhora que no considerem que les nostres conclusions siguin infal·libles. Els objectius inicials es van modificar a mesura que estudiàvem Justo Bueno Pérez, ja que pensem que la seva peculiar trajectòria vital reflecteix la complexitat, la pluralitat i la diversitat dels que s'enfrontaren en la Guerra Civil. Quan aquesta s'inicià, els dirigents de la CNT-FAI impulsaren l'acció bèl·lica de les columnes anarquistes, i han arribat a ser identificats com els únics responsables de la inseguretat a la rereguarda per l'acció d'uns *incontrolats* que, de fet, responien als seus objectius revolucionaris. No obstant això, grups vinculats a tots els sectors antifeixistes, des de l'Estat Català fins al Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM), passant per Esquerra Republicana, el Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC) i els ugetistes «han donat un contingent de lladres i assassins igual, almenys, al que han donat la C.N.T. i la F.A.I.»¹⁶.

Per contrarestar la imatge d'una CNT dedicada a la repressió i a la requisita revolucionària, que sovint es transformava en pillatge indiscriminat, Joan Peiró denunciava que «alguna genteta de la C.N.T. i de la F.A.I., n'ha fet de verdes i de madures. Dels rengles dels dos organismes esmentats, se n'han destacat homes que han actuat com veritables lladres i assassins.» Negava que la seva campanya en contra de la criminalitat entre els antifeixistes fos

antirevolucionària, ja que és «essencialment revolucionària». Si les revolucions consistissin a robar i matar, «els lladres i els assassins per ofici i per instint serien els més grans revolucionaris. Justament, però, és tot el contrari.» En un poble desbordat s'hi havien introduït els «amorals, els lladres i els assassins per professió i per instint». Aquests, durant la Guerra Civil, identificats com a incontrolats, «han continuat robant i assassinant per a deshonra de la Revolució». Havien caigut en la «bestialitat» i, durant massa temps, «no hi ha hagut més llei que la del més fort. Els homes han matat perquè sí, per matar amb impunitat.» Molts dels executats pels incontrolats no eren feixistes, ni antirevolucionaris, sinó que «han caigut per tenir ressentiments i comptes pendants amb qui ha volgut liquidar-los»¹⁷.

El «pervertido sexual» i gàngster Justo Bueno Pérez

Va néixer a Munébrega, localitat propera a Calataiud, a la província de Saragossa, el 1907. Era torner mecànic. Ingressà a la CNT el 1933¹⁸, alhora que era un dels membres del grup d'acció llibertari que s'autoanomenava Gàngsters Club¹⁹. En començar la Segona República residia al carrer Robadors, que formava part del *barri xino*, a la zona del Raval barceloní. Aquest era un dels barris més humils de la capital catalana, on molts immigrants trobaven la seva primera acollida, i un lloc perillós per la delinqüència i per la concentració de locals de jocs, venda de drogues i prostíbuls²⁰.

La policia barcelonina el tenia fitxat als arxius que van ser destruïts a la Guerra Civil, però el policia Eduardo Quintela assegurava que era un «pervertido sexual»²¹. Abans de la guerra, Justo Bueno s'hauria prostituït amb homes, alhora que exercia de proxeneta amb dones. Tingué una relació sentimental amb un homosexual que era conegut al barri xino com «La Gioconda». Va trencar amb Bueno quan s'adonà que només volia els seus diners. Era un seductor que tant podia enamorar dones com homes. També era despietat i tan violent com el seu company Lucio Ruano, que matà dos membres del seu grup d'acció quan va descobrir que eren confidents de la policia, uns assassinats que va denunciar el periodista Josep Maria Planes²².

Bueno apareixia als llocs més insospitats i tenia unes relacions socials impensables, tant per la seva extracció social com pel fet que era un home d'acció àcrata. Caridad Martínez Hernández, infermera i companya sentimental de diversos llibertaris, durant el període del nostre estudi, l'odiava, tal com es posà de manifest en les acusacions que formulà quan el jutjaren els franquistes. La vessant bohèmia, entre proxeneta i gigoló, el feia molt submís a la policia.

Aquesta el detingué en diverses ocasions, tot i que possiblement era un dels seus confidents, per la seva activitat criminal, però «va sortir indemne gairebé sempre dels tribunals». El març de 1933, el van empresonar acusant-lo d'haver participat en l'atracament de la bòbila que hi havia al carrer d'Anglesola de Barcelona. El 13 de desembre escapà de la presó Model, durant la fugida de cinquanta-sis reclusos àcrates, després que construïssin un túnel. El tornaren a detenir, però no passà massa temps a la presó. A més, el comitè pro presos de la CNT ajudava econòmicament i aportava una molt bona —i cara— assistència jurídica als presos llibertaris²³.

L'assassinat dels germans Badia

Miquel Badia s'exilià després dels fets d'octubre de 1934 i retornà el 17 de febrer de 1936. El dimarts 28 d'abril, el mataren conjuntament amb al seu germà Josep. Aquest assassinat commocionà l'opinió pública catalana, quan es parlava de l'*oasi* català²⁴, per la relativa poca violència en comparació de la resta de l'Estat. A l'atemptat participaren quatre persones: els dos assassins, el que els cobria i el que conduïa el cotxe que els transportava. Un dels quatre era Justo Bueno i els altres tres eren membres del Gàngster Club. La investigació policial fou encapçalada per l'inspector Jaume Vizern Salabert i, inicialment, la instruï el jutge Emilià Vilalta. Van arribar a detenir els quatre presumptes autors del crim, entre ells Bueno, el qual acusaven de ser el conductor del cotxe. Quan va ser detingut pels franquistes, assegurà que havia estat l'assassí de Miquel Badia i que el veritable motiu de l'assassinat havia estat «la actuación de éste como enemigo de España, y que fue cuando la rebelión de Octubre le conceptuó merecedor de la muerte»²⁵.

Quan es va cometre l'assassinat, els governants van voler atribuir l'atemptat a l'extrema dreta. Tanmateix, la versió oficial, no se la va creure gairebé ningú. Hi havia el convenciment que els assassins dels germans Badia eren pistolers de la FAI per venjar-se de l'antic cap de policia que els havia perseguit, detingut i torturat. També era pública l'animadversió de Miquel Badia envers el president Lluís Companys, fins al punt que havia elaborat un dossier en contra del president que volia utilitzar quan es debatessin els motius que havien portat als fets del 6 d'octubre, al Parlament català. Hi havia qui pensava que el president estava implicat en l'assassinat per un assumpte amorós que vinculava Carme Ballester (1899-1972), quan encara no s'havia casat amb Companys, amb el «Capità collons», que era l'àlies pel qual era conegut Miquel Badia²⁶.

Del que no hi ha dubte és que el crim havia estat planejat i dut a terme pels

faistes del Gàngsters Club per a desestabilitzar tant al nou govern del Front Popular com el de la Generalitat. Aquest assassinat contrastà amb els nous viaranys estratègics de la CNT, que es trobava esgotada per la dinàmica de la gimnàstica revolucionària (entesa com a insurreccions armades i vagues generals revolucionàries continuades) i el consegüent desànim i frustració d'una militància que reclamava més acció sindical i menys insurrecció. Al mes de maig, van reunir-se a Saragossa, en un congrés que havia de reunificar els sindicats d'oposició amb la CNT. Per tant, s'estava creant el clima per preparar una revolució llibertària, on els pistolers haurien de passar a un segon terme²⁷. Per això els assassins dels Badia podrien haver actuat com a criminals a sou contractats per algun grup d'extrema dreta, amb els quals compartien l'objectiu de desestabilitzar el règim republicà. Si els haguessin contractat, haurien cobrat per assassinar algú que *de facto* feia anys que volien matar per la repressió policial que havia dirigit en contra dels faistes, quan era cap de la policia²⁸.

A partir del dia següent de l'assassinat, Josep Maria Planes, des de *La Publicitat*, i Avel·lí Artís-Gener, «Tísner», des de *La Rambla*, iniciaren una campanya periodística per denunciar que els germans Badia havien estat assassinats per la FAI. Posteriorment, s'hi afegí *Peer Gynt*, pseudònim que ocultava el periodista Eugeni Xammar. La campanya molestà els redactors de *Solidaridad Obrera*, fins al punt que arribaren a assegurar que els farien emmudir. També pensaven que *Peer Gynt* era el pseudònim que utilitzava Josep Maria Planes, però aquest els assegurà que sempre que havia escrit sobre els anarquistes, els feixistes o els pistolers ho havia fet signant els articles amb el seu nom. Afegia que si els responsables de la conflictivitat social actuessin de la mateixa manera s'haurien evitat moltes confusions. Potser el repte de Planes explicaria l'estranya visita de Justo Bueno a Tísner a la redacció de *La Rambla*²⁹.

«Justo Bueno visita el redactor de *La Rambla* i li explica fil per randa com es va realitzar l'assassinat dels germans Badia»

Avel·lí Artís-Gener, Tísner, desconeixia les fonts d'informació d'en Planes, de la mateixa manera que aquest desconeixia les seves, tot i que ambdós eren amics i col·legues en les redaccions de *La Publicitat* i *El Be Negre*. No obstant això, no volien comprometre els seus respectius informants. La font d'informació d'Artís-Gener era el jutge Emilià Vilalta, fins que va ser apartat de la instrucció del cas. Tísner pensava que havia estat el govern central qui l'havia fet fora de la instrucció de l'assassinat dels germans Badia, però la

competència era de la Generalitat. Vilalta exercia de jutge d'instrucció interinament, i designaren José Márquez Caballero com a titular, amb una llarga trajectòria política i jurídica. Era antirepublicà i marcadament reaccionari, però optà per alliberar els detinguts per l'assassinat dels Badia, entre ells Justo Bueno. La FAI i l'extrema dreta tenien un objectiu comú: la destrucció de la Segona República³⁰.

Quan els detinguts van ser alliberats, Tísner reaccionà publicant un article a *La Rambla* titulat «L'assassinat dels germans Badia: Costa, La Fuente, Villagrasa i Bueno han estat alliberats pel jutge Márquez. El paper que jugaren a l'entorn de l'automòbil amb el qual es cometé l'assassinat que sembla es vol deixar impune». Bueno va començar a treballar en una de les fàbriques més rellevants de Barcelona, quan abans de l'assassinat dels Badia es trobava a l'atur. Hi havia qui afirmava que l'alliberament i els llocs de treball eren una mena de gratificació per l'assassinat dels germans Badia³¹.

Al llarg de la seva vida, Tísner també havia estat novel·lista, però en les seves memòries sentencià: «no he d'inventar res, *no puc inventar res!* [la cursiva és d'Artís-Gener]». La seva metodologia l'impedia introduir elements de ficció en el relat dels seus records. Reconeixia que no podia garantir que els diàlegs que reproduïa fossin totalment exactes, però «he estat fidel, tan com m'ha estat possible de ser-ne, a una realitat la qual —ella, sí— ha estat consignada al peu de la lletra». Havia recreat les converses, però «no he inventat el diàleg com a croses d'un relat biogràfic»³².

La policia sabia que la FAI «havia acordat eliminar-nos, a en Planes i a mi». Li aconsellaren que deixessin la campanya sobre l'assassinat dels germans Badia, tot i que no de cop, perquè no semblés que els havien acollonit. Li van posar protecció policial i li donaren una pistola, però, quan el policia el deixà una estona a la redacció de *La Rambla*, el visità Justo Bueno. Era poc probable que l'assassinés a la seva oficina envoltat de companys de feina. El recordava com «un xicot bastant alt, més aviat magistró. Es va aixecar somrient, amb la mà dreta allargada, i va encaixar estretament la meua, amb una cordialitat hauríeu dit que amical.» Parlava perfectament el català, tot i que amb un «argot pintoresc». Semblava que es coneixien de sempre. Li va explicar que feia vint-i-tres anys que vivia i treballava a Barcelona. Per tant, no era estrany que hagués après el català. Estaven sols a la saleta de visites, però tots els companys de la redacció intentaven escoltar el que deien, des de la porta del costat. La situació era tensa, però també còmica³³.

Bueno li preguntà si estava inquiet i li contestà que potser es neguitejaria quan sabés el motiu de la visita. Li digué que «ni en Josep Maria Planes ni jo li fèiem gens ni mica de llàstima i que solament ell i l'Organització lamenta-

ven que hi hagués gent tan ximple, tossuda i ignorant». Quan va començar a explicar-li el motiu de la seva visita «semblava una altra persona». Va dir-li que ja havien criticat massa la CNT, ja que «la cagava si pensava que s'hi podia fer conya». A més, li dictà «fil per randa, el nom de tots els participants» i les seves tasques en la «liquidació» dels germans Badia. El motiu de l'explicació seria que publicaven informacions verídiques amb altres de falses, però «si dónes una sola d'aquestes informacions, ets home mort»³⁴. Possiblement, la FAI volia establir la seva censura sobre els mitjans afins al Front d'Esquerres, però que li eren crítics.

Artís-Gener sabia que l'amenaça era seriosa. Quan el faista ja estigué fora de l'edifici, entraren tots els seus companys i es va desfermar una allau de comentaris. Bueno ja sabia qui era Tísner, però aquest va decidir publicar la insòlita entrevista en un reportatge que portava l'agosarat títol de «Justo Bueno visita el redactor de La Rambla i li explica fil per randa com es va realitzar l'assassinat dels germans Badia». El policia que el protegia li hauria dit: «amb aquesta gentalla val més no emmerdar-s'hi». Quan escrivia les seves memòries, rellegí l'article i afirmà: «m'han entrat esgarrifances retroactives». *Solidaridad Obrera* el replicà dient que «el periodista Artís Gener ignorava què era l'ètica professional» i asseguraren que trobarien la manera de silenciar-lo³⁵.

El 14 de juliol de 1936, després de l'amenaça de *La Soli* i quan estava a punt de començar la Guerra Civil, va sobreviure a un intent d'atemptat que descrivia gairebé com si fos una pel·lícula. En aquesta avinentesa, el cap de la policia li hauria dit que estava d'acord amb el que deien a la premsa, tant ell com en Planes, però discrepava del mètode, ja que els que els volien matar eren «molt forts i saben fins on podien arribar». Haurien desafiat la FAI de manera insensata. Finalment, l'aconsellava que vigilés i entengués la veritable dimensió de l'organització amb la qual s'enfrontava: «en Planes i tu heu d'afluixar i no ho dic per espantar-te: sóc jo, qui estic acollonit!»³⁶

«Fills meus, gents de la CNT, avui sou l'única esperança de Catalunya! (...) Aquello era ridículo». La derrota de l'Alzamiento a Barcelona

La historiografia franquista definí la insurrecció de juliol de 1936 com el «glorioso alzamiento nacional»³⁷. En canvi, la tradició llibertària identificà aquell període com el «corto verano de la anarquía», on el «poble en armes» hauria derrotat el feixisme militar i civil, alhora que hauria iniciat la revolució. Aquesta visió és compartida, amb matisos, per bona part de la historiografia progressista³⁸.

La realitat demostra que els llibertaris no acabaren amb l'Estat. El que succeí fou que els actors polítics revolucionaris i no tan revolucionaris, sense renunciar a la Constitució de 1931, guarniren les institucions republicanes d'una terminologia filorevolucionària *ad hoc* amb la nova situació política³⁹. En aquest sentit, els ajuntaments prengueren uns marcs competencials que superaren els definits per la Constitució de 1931, com també la Generalitat amb l'Estatut de 1932, en incorporar una anticonstitucional Conselleria de Defensa⁴⁰.

Durant la tarda del 17 de juliol, arribà la notícia que havia començat la rebel·lió a les possessions espanyoles al nord d'Àfrica. El pla dels anarquistes per enfrontar-se a la prevista rebel·lió havia estat preparat per Nosotros, però tenien poc armament. El president de la Generalitat, acompanyat d'Escofet, els Guarner i gran part de la direcció de les forces d'ordre públic que fins no feia massa els perseguïen, es va reunir amb Durruti i García Oliver. Companys, en veure'ls, hauria obert els braços i iniciat un discurs, on els digué: «'Fills meus, gents de la CNT, avui sou l'única esperança de Catalunya! Oblideu-ho tot i salveu les llibertats del nostre poble!» Aquello era ridículo. Era demasiado olvido del pasado, de los compromisos contraídos y no cumplidos.» García Oliver li replicà que pensaven que els havia convocat per donar-los armes, però el president els digué que no en tenia. Se n'anaren abans que iniciés un altre discurs que molestava tant els *faieros* com els caps de les forces d'ordre públic de la Generalitat⁴¹.

A la capital catalana, la rebel·lió s'inicià el 19 de juliol i els insurrectes eren uns mil dos-cents militars amb el suport de grups de civils. Els àcrates no lluitaven per mantenir l'ordre republicà vigent, sinó per instaurar el comunisme llibertari. El pes dels combats en contra dels insurrectes el portaren a terme les milícies de les organitzacions revolucionàries, especialment els àcrates, així com la guàrdia d'assalt i la policia⁴².

El 19 de juliol de 1936, Justo Bueno i els membres del grup d'acció Gàngsters Club van estar molt actius. Quan Bueno va ser jutjat pels franquistes intentà desmarcar-se d'aquests esdeveniments, però diversos testimonis l'inculparen i acabà reconeixent que el seu grup d'acció saquejà i destruí l'església de Sant Josep i Santa Mònica, alhora que assassinaven dos religiosos. Ara bé, assegurà que ell no els havia matat⁴³. No sabem si Bueno participà en l'onada anticlerical que va assassinar 160 religiosos i persones vinculades amb el catolicisme, entre el 23 i el 30 de juliol de 1936⁴⁴.

El 20 de juliol de 1936, els membres del Gàngsters Club també lluitaren en l'assalt de la caserna de les Drassanes. Durant els combats, morí Francisco Ascaso, un dels principals dirigents llibertaris. És possible que Bueno conegués personalment molts dels que havien mort. Caridad Martínez Hernández,

que va ser companya sentimental d'un dels fundadors del Gàngster Club⁴⁵, va testificar que Bueno i Lucio Ruano haurien matat uns deu oficials rebels ferits durant l'assalt a les Drassanes, després que aquests fossin traslladats al local del Sindicat Metal·lúrgic. Durant el judici, Bueno replicà que el testimoni estaria motivat per «qüestions íntimes particulars»⁴⁶.

Els esdeveniments de Barcelona acabaren afectant tot Catalunya. I molts confongueren el protagonisme llibertari a Barcelona amb un altre menys rellevant a la resta del Principat. Tanmateix, els republicans que havien estat amenaçats per la CNT-FAI es trobaven en una situació complicada per la rellevància dels anarquistes en la derrota de l'avalot. Molts pensaven que haurien estat els impulsors de la revolució iniciada en esclafar la rebel·lió cívica militar en contra del govern republicà. Amb el triomf sobre els insurrectes, els partidaris d'iniciar la revolució social van alliberar els reclusos de la presó model de Barcelona, alhora que s'apoderaren de gran part de l'armament, uns trenta mil fusells, de les casernes de Sant Andreu i de les Drassanes. L'autoritat pública s'havia atomitzat, mentre que el Comitè de Defensa confederal de Barcelona dirigia els llibertaris⁴⁷.

García Oliver afirmava que els anarquistes lluitaven per una «vida social totalmente distinta a la que nos deparaba el sistema capitalista, con sus gobernantes, sus ejércitos y sus burócratas», però els *faistes* també tenien les seves divergències. El dirigent de Nosotros reconeixia que revolucionaris com el socialista Vila Cuenca o el líder del POUM Julián Gorkín van lluitar amb ells, però «no vi a Santillán, ni a Federica, ni a Alaiz, ni a Carbó, a ninguno de los que en las reuniones y asambleas iban en pos del liderazgo de la CNT-FAI». Posteriorment, es reuniren amb el president Companys José Asens, del Comitè Regional, els membres del Comitè de Defensa Confederal de Catalunya, Aurelio Fernández, Durruti i García Oliver. També hi anà Diego Abad de Santillán: «nunca me he explicado el porqué, si porque también fue comisionado, por pertenecer al Comité peninsular de la FAI, o por su cara-dura». El mateix García Oliver reconeixia que el president els havia dit que «nosotros solos, los anarcosindicalistas barceloneses, habíamos vencido al ejército sublevado. Declaraba que nunca se nos dio el trato que merecíamos y que habíamos sido injustamente perseguidos. Que ahora, dueños de la ciudad y de Cataluña, podíamos optar por admitir su colaboración o enviarlo a su casa.»⁴⁸ Es posava al seu servei i els proposà que constituïssin el Comitè Central de Milícies Antifeixistes (CCMA) per dirigir les milícies i l'ordre públic. Per als llibertaris la decisió l'havia de prendre la direcció de la CNT. Aquesta acceptà la proposta⁴⁹.

Tanmateix, cal tenir molta cura amb la versió, possiblement exagerada, de

García Oliver. El CCMA fou un organisme creat dintre del marc administratiu de la Generalitat, i com a tal se li derivaren funcionaris i empleats interins de la Generalitat per tal de posar-lo en funcionament. Lògicament, els seus membres provenien d'una Generalitat ben viva institucionalment. El 1940, quan els franquistes jutjaren el president Companys, aquest hauria afirmat que havia intentat evitar els crims que comportà la derrota de la insurrecció, però després de la confiscació de les armes pels llibertaris no «disposava de força» i hauria salvat els que va poder⁵⁰.

No haurien de fer com «la revolución rusa, disparándoles a los compañeros». Els incontrolats

El mateix dia 20 de juliol, celebraren la primera reunió informal del CCMA, en què participaren els representants de la CNT-FAI, així com Josep Tarradellas, Artemí Aiguader i Jaume Miravittles per Esquerra Republicana de Catalunya (ERC); Ramon Peypoch, d'Acció Catalana (AC); Joan Comorera, de la Unió Socialista de Catalunya (USC); Rafael Vidiella, de la Unión General de Trabajadores (UGT) i el Partido Socialista Obrero Español (PSOE); així com Gorkín, del POUM. Tarradellas va proposar excloure del CCMA l'Estat Català, ja que la direcció d'ERC considerava que Dencàs era «agente fascista, y estaba refugiado en Italia». García Oliver proposà que en la direcció hi haguessin tres representants de la CNT, tres de la UGT, tres d'ERC, dos de la FAI, un d'AC, un del POUM, un dels socialistes i un de la Unió de Rabassaires⁵¹.

Companys va pressionar el CCMA perquè, en paraules de García Oliver, «matáramos los fantasmas del robo y del asesinato», però no li feren cas. Per tant, va recórrer als comitès regionals de la CNT-FAI, al comitè peninsular de la FAI i al de les Joventuts Llibertàries encapçalats per Marianet (Marià Rodríguez Vázquez), Frederica Montseny, Diego Abad de Santillán i Fidel Miró. Aquests constituïren una comissió encapçalada per Manuel Escorza, vinculat al grup de Justo Bueno, i detingué, jutjà i executà tant José Gardeñas com el seu grup d'acció. La notícia indignà García Oliver, que ho qualificà com una acció de jacobinisme, tant de Companys com d'Abad de Santillán i de Frederica Montseny, alhora que menyspreava Manuel Escorza i assegurava que «no tenemos por qué imitar a la revolución francesa degollándonos los unos a los otros; y menos aún a la revolución rusa, disparándoles a los compañeros en particular y a los antifascistas en general un tiro en la nuca»⁵².

La primera columna de la CNT-FAI que va marxar per lluitar contra els rebels a Aragó va ser la comandada per Durruti. El 24 de juliol, la sortida de

la columna va ser «molt beneficiosa per a la ciutat, perquè molts milicians armats l'abandonaven, allunyant el risc que representaven, igual que la resta de columnes que marxaren, però fou momentàniament». Un d'aquests milicians era Justo Bueno, que era d'origens aragonesos. El 8 d'agost es trobava a Pina de Ebro, on va ser nomenat cap d'investigació de la columna perquè evités saquejos i robatoris. Col·laboraren amb ell bona part dels membres del Gàngsters Club. La companya de Julio Ruano hauria assassinat el rector de Pina de Ebro, mentre que Bueno s'hauria limitat a incendiar l'ermita de Sant Gregori de la mateixa localitat. També estigueren implicats en diversos afusellaments. Posteriorment, Bueno es casà amb Florentina Gracia, que era de Pina. No obstant això, els familiars de la seva dona no dubtaren a acusar-lo de ser un lladre i un assassí. A principi d'octubre de 1936, els anarquistes constituïren el Consejo de Aragón, presidit per Joaquín Ascaso. Aquest designà Adolfo Ballano, un dels fundadors del Gàngster Club, com a conseller de Justícia i Ordre Públic, mentre que Bueno en fou el sotssecretari⁵³.

El CCMA controlava l'ordre públic a Barcelona i a Catalunya. A principi d'agost, organitzaren les Patrulles de Control⁵⁴, en teoria per frenar l'activitat dels incontrolats, com el grup del qual formava part Bueno. Les Patrulles eren les forces de seguretat revolucionàries i estaven integrades entre set-cents i cinc mil patrullers. La majoria eren de la CNT-FAI, però també n'hi havia de la UGT, el POUM, d'ERC i, fins i tot, d'AC⁵⁵. A mitjan agost de 1936, però, les activitats terroristes dels grups d'incontrolats arribaren al seu punt àlgid. Van ser responsables de la mort de bona part de les 8.352 persones que van ser executades a Catalunya, durant el període de la Guerra Civil. El terror revolucionari que impulsaven alguns anarquistes vinculats a la FAI, com Dionís Eroles i els seus «nanos», contribuïren al desprestigi de la República. Eroles era cap de la Comissaria General d'Ordre Públic⁵⁶. Al Masnou, Francesc Vicens jugava amb altres nens del poble a l'enfrontament entre dues bandes, la dels que «feien de feixistes i la dels 'nois d'Eroles', cap de patrulles de control»⁵⁷.

La constitució de les Patrulles de Control hauria incrementat el terror a Catalunya. La mateixa por de les possibles víctimes hauria atret els seus botxins. Aquests aconseguïren individualitzar la societat a través de la gairebé total impunitat amb què actuaven. Els incontrolats executaven els que consideraven els seus enemics i obtingueren grans guanys econòmics amb la seva activitat criminal, alhora que molts personatges *tèrbols* s'aprofitaren de la situació revolucionària i assumiren responsabilitats rellevants. En aquest període, molts *faistes* i policies, conjuntament, extorsionaven les persones que volien fugir de Catalunya⁵⁸.

El llavors molt jove Francesc Vicens i Giralt (nascut el 1927), fill del jutge

Josep M. Vicens i Sampol, que militava en la CEDA, recordava que el seu pare va haver d'amagar-se durant els primers mesos de la guerra, però posteriorment va tornar a casa, sense que fos perseguit ni empresonat. Quan s'inicià la revolució deixaren el seu pis de l'Eixample barceloní per residir a Ocata. «Vam entrar en un estat de terror». Els milicians els van registrar la casa: «buscant elements acusatoris. No van trobar res.» En aquell període, «va desaparèixer l'ordre públic; hi havia 'patrulles de control', que feien el que volien. Era com una pel·lícula del *far-west*: manava qui desenfundava més ràpid. Hi van haver moltes morts per motius personals, per enveges. A Barcelona es feien 'passeigs' per la carretera de l'Arrabassada; cada nit s'omplien les voreres de cadàvers.» A més, Frederic Rahola li explicà que estava amb Companys durant els primers dies de la revolució. El president va veure com uns milicians llançaven un piano de cua Steinway, al carrer Mallorca. Els va cridar: «Ordre!» Eren tres galifardeus: «se'l van mirar i, a continuació, un d'ells va maniobrar amb el fusell per posar una bala a la recàmera i apuntà decididament a Companys. Aleshores, aquest va reaccionar dient: 'Ordre dins del desordre!', i aquells van exclamar: 'Ah!' i afegiren: 'Visca Companys!」 També recordava l'assassinat, al Masnou, a final d'agost de 1936, d'un noi d'uns quinze anys per haver comès la imprudència de dir que sabia qui havia matat el farmacèutic. «Aquells milicians no volien testimonis», i assegura que aquests esdeveniments no els expliquen els que estaven «a l'altre costat»⁵⁹.

El mateix Joan Peiró assegurava que qui expropiava ho havia de fer per la col·lectivitat i mai com a benefici personal. Els que es quedaven els objectes expropiats «no són revolucionaris: són uns lladres». A més, si algú exercia la prerrogativa revolucionària de dur «els homes a 'donar-los un passeig', llavors és la mateixa revolució la qui no té cap garantia que aquests homes no han caigut en mans d'uns criminals. I la dolorosa experiència ha palesat que molts dels homes immolats, ho han estat per mans criminals.» Es negava a silenciar les seves activitats criminals, ja que en «la nostra Revolució» els que no eren honestos no li mereixien cap consideració⁶⁰.

Revenge personals. Els assassinats d'en Planes i d'en Vizern

El 22 de juliol, Tísner ingressava al PSUC⁶¹, on formà part del grup que constituí la «cèl·lula de dibuixants», que passà a controlar *L'Esquella de la Torratxa*. El comunisme estalinista aixoplugà molts republicans que, com Tísner, volien evitar els incontrolats. Estaven relativament segurs, perquè anaven armats. Un grup d'incontrolats va intentar detenir-lo a casa seva, però no el trobaren.

Posteriorment, s'assabentaren que vivia a la cèl·lula de dibuixants del PSUC, però «no me'n trauran: haurien d'assaltar-la i ningú no ho aprovaria; estaré perdut quan m'inxampin pel carrer»⁶².

Després del 20 d'agost, retornaren a Catalunya molts milicians que havien marxat al front d'Aragó. Molts d'aquests milicians ingressaren a les Patrulles de Control. Bueno i la major part dels que formaven part del grup d'acció Gàngster Club tant podien ser al front d'Aragó com a Barcelona⁶³. Possiblement, estigueren vinculats a l'assassinat de Planes i del policia Vizern. En la violència de la rereguarda hi «comptaren molt les revenges personals»⁶⁴.

Josep M. Planes era políticament més moderat que el seu amic Artís-Gener i optà per amagar-se a la masia familiar a Sant Mateu de Bages. La seva família estava molt preocupada per la seva seguretat personal. Quan ja era evident que l'intent de cop d'estat s'havia transformat en una guerra civil, Planes tornà a la ciutat de Barcelona, on estava amagat en un pis, fins que el 24 d'agost de 1936 una Patrulla de Control, possiblement formada per alguns dels que havien assassinat els germans Badia, el detingué, el portaren a la carretera de la Rabassada i l'assassinaren⁶⁵.

El 25 d'agost, Ramon Peypoch, el secretari general d'AC, membre del CCMA i un dels millors amics de Tísner, el va convèncer perquè anés a l'Hospital Clínic per veure si trobava el cadàver de Planes. Hi va anar perquè l'acompanyava una Patrulla de Control d'AC i tots els que en formaven part eren amics personals seus. Finalment, trobà i identificà el cos del seu amic⁶⁶.

El 26 d'agost l'enterraren al cementiri de Sants. La premsa es limità a notificar que havia mort, sense gairebé cap comentari, ni tan sols dels seus companys de redacció de *La Publicitat*. La notícia de l'assassinat del periodista impressionà el polític conservador britànic Anthony Eden (1879-1977), llavors secretari d'Estat d'Afers Estrangers, tot i assegurar que es tractava d'un periodista d'extrema esquerra⁶⁷. No era d'extrema esquerra, però tampoc un partidari dels autoanomenats nacionals.

El 18 de setembre, un grup d'incontrolats assassinà el policia Jaume Vizern Salabert. Els assassins teòricament estaven combatent als fronts d'Aragó. Tanmateix, quan es trobaven de permís per Barcelona van veure el policia mentre dinava en un restaurant. Li comunicaren que havia d'anar a la Capitania General. S'oferiren a portar-lo en el seu cotxe. Acceptà i, quan estigué a dins, el van matar —un dels trets va ferir un dels assassins. Deixaren el cadàver al mig del carrer i fugiren. Vizern havia confiat en els seus botxins, perquè ja havia passat el període més convuls d'activitat dels incontrolats. A més, la policia col·laborava amb les Patrulles de Control. El mateix Aurelio Fernández, un dels principals dirigents anarquistes al CCMA, preguntà a Justo Bueno, el

qual considerava un company de confiança, si havia matat el policia i aquest li contestà que no, alhora que li facilità els noms dels que l'havien assassinat. Tanmateix, el policia Eduardo Quintela estava convençut que Bueno havia estat un dels autors o, com a mínim, inductors d'aquell crim⁶⁸.

Resulta sorprenent que, en nom d'un determinat projecte revolucionari, assassinessin el periodista Planes o el policia Vizern, ambdós partidaris de la República, mentre que a destacats contrarevolucionaris, que es trobaven a l'abast dels incontrolats, com el magistrat Buenaventura Sánchez-Cañete López, no els passés res, i que la presó Model, *de facto*, es convertís en un «centre de protecció de colpistes»⁶⁹.

El Gàngster Club i la columna Durruti

L'argentí Lucio Ruano (Rodolfo Prina), un dels membres del Gàngster Club, substituï el Buenaventura Durruti en el comandament de la columna que portava el seu nom, quan aquest decidí anar a lluitar a Madrid. Les relacions entre els membres de la columna eren molt tenses, possiblement, per «l'afany de poder i protagonisme, però també per la cobdícia i l'avarícia» del grup que s'encarregà de la seva direcció, després de la marxa de Durruti. A tall d'exemple, les rivalitats haurien portat Justo Bueno a matar l'exatracador i membre de la columna Silvio Sánchez Pérez, perquè hauria criticat Ruano. Posteriorment, Bueno negà que l'hagués matat i assegurà que hauria mort al front. Ruano va incloure Pedro Campón, un dels fundadors del Gàngster Club, com a secretari del quarter general. Bueno no hi tenia cap càrrec, però hi residia⁷⁰.

A la fi de desembre de 1936, molts milicians qüestionaren la direcció de la columna. S'havia acabat l'eufòria inicial, el front estava estancat i Ruano va començar a aplicar el criteri d'autoritat. S'acabaren les decisions assembleàries i el mateix Bueno, posteriorment, explicà al tribunal franquista que el jutjà que molts milicians van ser afusellats quan la columna va començar a retrocedir per les ofensives dels rebels. Les execucions serien una mostra de la «intenció irreductible d'impedir l'abús de confiança d'alguns milicians i d'aquells que s'aprofitaven de la situació bèl·lica», tot i que generaren odís entre els anarquistes i alguns volien venjar-se. A més, Ruano establí un ban que obligava els pobles de la zona que controlava la seva columna a contribuir econòmicament al manteniment de les tropes llibertàries. La direcció anarquista considerà el ban com a escandalós, mentre que Ruano i Bueno acumulaven un «gran tresor fruit dels saquejos i de l'extorsió, tot i que sempre van argumentar que els béns els destinaven a la CNT-FAI per finalitats bèl·liques»⁷¹.

«—Cony d'Artís-Gener!»

Els amics de Tísner es mobilitzaren per intentar evitar que l'assassinessin. Els seus companys del PSUC li aconsellaren que s'exiliés i comptaren amb la col·laboració tant d'AC com d'ERC. Finalment, arribà a París, on trobà els seus vells amics Joaquim Ventalló i Eugeni Xammar. Tanmateix, quan va llegir que el govern havia mobilitzat la seva quinta, va decidir que tornaria a Catalunya per lluitar en la Guerra Civil⁷².

Tísner pensava que estaria molt més segur al front que a Barcelona. Volia que els *faistes* el deixessin en pau, però Ernest Guasp li replicà: «com hi van deixar en Planes». Finalment, l'enviaren al front d'Aragó. Com que sabia conduir, li encomanaren que conduís l'únic camió cisterna que tenia la seva brigada, quan l'únic xofer havia emmalaltit. Es trobaven a Senés de Alcubierre i va anar cap al front amb el camió, quan es va trobar un «tanc nostre». Es van quedar aturats, ja que en la carretera no passaven els dos vehicles i cap dels dos no s'apartava. Artís-Gener va parar i va baixar. El tanc també va parar i en sortí Justo Bueno⁷³.

Artís-Gener considerà que era una manera ben estúpida d'acabar la guerra. Bueno va baixar somrient del tanc. Va obrir els braços mostrant cordialitat, fins al punt que l'abraçà i li hauria dit: «—Cony d'Artís-Gener! Quina sorpresa —exclamava, sense afluixar en l'estreta i entre rialles—. Qui m'havia de dir que ens trobaríem aquí! Què et passa? No et trobo massa alegre!» Li va dir que tenia el convenciment que si el tornava a veure no seria una *reunió alegre*, a la qual cosa li hauria replicat: «—És per això? No fotis, home; ara tots lluitem per la mateixa causa! Tu portes un camió i jo un tanc, és l'única diferència. Allò d'abans de la guerra era una altra qüestió i si aleshores t'hagués enxampat t'hauria clavat un bon raig de trets, que prou que te'ls mereixies! Però avui tot és diferent i ara som amics. Et vull dir una cosa que la meva organització sempre ha admirat: els collons! En vas tenir molts!» Li hauria replicat que si eren amics que apartés el tanc, ja que portava aigua per als companys que es trobaven a la serra. Bueno li replicà que els «amics són per a les ocasions» i apartà el tanc⁷⁴. Tísner va tenir molta sort.

El gener de 1937, Ruano i els seus partidaris, entre el quals es trobava Bueno, van abandonar la direcció de la columna Durruti i tornaren a Barcelona. José Manzano substituï Ruano en la direcció de la columna. Aquest la trobà en una situació de «morbós estat passional derivat de l'actuació» de Ruano. La notícia de la mort de Durruti, la controvertida direcció de Ruano, l'afusella-

ment de milicians, la frustració bèl·lica i la notícia que el govern impulsaria la militarització de les columnes implicaren que uns sis-cents columnistes es donessin de baixa. A la fi de 1937, la columna s'integrà en la 26a divisió que dirigia el llibertari Ricardo Sanz⁷⁵.

Els assassinats del taller Durruti

El Gàngster Club controlava el taller Durruti del carrer Casanova, números 29 i 29 bis. Havia estat confiscat pel sindicat metal·lúrgic de la CNT. En teoria, servia per reparar els vehicles de la columna Durruti. L'encarregat era José Martínez Ripoll, que hauria participat en l'assassinat del policia Jaume Vizern. El taller va ser utilitzat pel grup de Bueno com a «pseudotribunal de salut pública, les condemnes a penes de mort del qual executava sovint *in situ*. Al taller, se sentien trets de pistola i fusells permanentment.» Martínez Ripoll reconeixia que en aquell taller hi havien passat coses desagradables. Els milicians els hi portaven caixes de cabals perquè les obrissin i l'utilitzaven d'amagatall per guardar-hi els objectes que robaven; una activitat que els enriqueï⁷⁶.

En aquest període, la Conselleria de Defensa encarregà a Justo Bueno i Lucio Ruano que estudiessin la compra de l'avioneta que els havia ofert l'enginyer francès Jean-Marie Moreu. Altres versions asseguren que l'enginyer francès s'hauria posat en contacte amb el taller per reparar l'avioneta, però el 23 de març el mataren per quedar-se-la i la desmuntaren. Es desferen del cadàver al cementiri de Montcada⁷⁷.

En aquesta avinentesa, els germans Ruano estaven planejant abandonar Barcelona en un iot que tenien ancorat al port. Sol·licitaren al consolat argentí els seus respectius passaports, i posaren la bandera argentina a la porta de casa seva. Potser preveient que el govern republicà acabaria amb el gran poder que havien tingut els àcrates, tal com passà amb els Fets de Maig⁷⁸, o perquè consideraven que havien acumulat un gran botí. Quan se n'assabentà, Justo Bueno ho comunicà a la resta de la banda i acordaren matar-los. Bueno els convocà al taller i els assassinaren. Quan arribaren les seves companyes també les mataren. Els van enterrar al taller, perquè els Ruano eren molt coneguts. El 16 de juliol, Bueno s'exiliava a França. Els *faistes* havien perdut el control dels carrers. A més, es parlava que tenien un gran tresor i que havien negociat amb els rebels⁷⁹.

En aquesta avinentesa, la policia va escorcollar el taller Durruti i hi van trobar algunes armes, alguns objectes de valor i quatre cadàvers enterrats al soterrani. No els van poder identificar, perquè els havien enterrat en calç

viva. Eren dos homes i dues dones: els germans Ruano i les seves respectives companyes. La direcció de la CNT sabia que Bueno havia organitzat l'assassinat dels Ruano, però no va perdre la confiança de la sindical llibertària, ja que ho interpretaren com una *qüestió sindical*⁸⁰.

Secrets inconfessables. Assumptes tèrbols i l'ordre de matar a Joaquín Ascaso i a Antonio Ortiz

El 20 de setembre de 1937, a l'aeroport del Prat, la policia va detenir Justo Bueno quan tornava de Tolosa amb un passaport falsificat. L'acusaren d'estar implicat en una trama que pretenia vendre quadres de Van Dyck o Josep de Ribera provinents de saquejos. Durant els interrogatoris va negar que tingués res a veure amb l'assassinat de Moreau. El 7 d'octubre el jutge Bertran de Quintana va ordenar el seu alliberament perquè no havia trobat vincles amb els assassinats del taller. No obstant això, continuà empresonat a la Model. El fiscal sol·licità que fos jutjat pel Tribunal Central d'Espionatge i Alta Traïció que es trobava a València, ja que els esdeveniments dels quals se l'acusava —diversos assassinats i la venda il·legal d'obres d'art— afavoririen els «interessos dels feixistes»⁸¹.

El director de la Model, però, va ordenar el trasllat dels presos antifeixistes al preventori de Manresa. El 2 de desembre de 1937, el mateix dia que arribaven a la capital del Bages, onze presos van fugir. Justo Bueno va escapar-se el 3 de gener de 1938, i tornà a exiliar-se a França, on va viure de manera luxosa. En aquest període, era conegut com «el milionari», fins que se li acabaren els diners. A la fi de 1938, la dona de Moreau, quan el va veure a Marsella, va denunciar-lo com l'assassí del seu marit. El govern republicà en sol·licità l'extradició a la fi de 1938⁸².

Quan a Justo Bueno se li acabaren els diners, va tornar a posar-se a les ordres de la direcció de la CNT perquè li encomanessin algun servei, sempre que estigués ben remunerat. La direcció llibertària dirigida per Marianet considerà que era l'home adequat per assassinar Francisco Ascaso, l'excap del Consell d'Aragó, i Antonio Ortiz, l'antic membre de Nosotros i cap de la columna Ortiz que es transformà en la 25a Divisió, ambdós acusats de deserció, de traïció i d'evadir-se amb el «tresor d'Aragó». Acceptà la missió, conjuntament amb José Bueno (Martínez Ripoll?), de la xarxa d'espionatge de la CNT. Justo estaria en deute amb Ortiz i aquest el considerava un amic, alhora que havia acordat amb la direcció de la CNT que no intervindrien en la planificació dels assassinats, ja que hauria d'aconseguir que la seva «desaparició passés

totalment despercebuda». Els llibertaris que coneixien la missió de Bueno no entenien per què la direcció confiava en aquell «immoral»⁸³.

Bueno no era precisament un assassí *filantròpic*. Coneixia prou bé els dos homes que s'havia compromès a matar. S'haurien apropiat d'uns quatre milions de pessetes. Bueno convencé la direcció llibertària que calia evitar escàndols a França. Els comunicà que havia establert relació amb els dos dirigents àcrates i els deia la veritat. És possible que hagués arribat a un acord amb Ascaso i Ortiz per cobrar tant dels uns com dels altres. Els agents de la confederal que actuaven a França no entenien per què no duia a terme la seva missió. Amb tot, la direcció li mantingué la confiança. Bueno havia cobrat quaranta mil francs, però els seus «objectius» continuaven vius⁸⁴.

L'1 d'octubre de 1938, Bueno els va enverinar en una casa de la Costa Brava francesa, però el verí no va ser subministrat en la dosi correcta. En tot cas, al cap de quatre dies sortiren de la casa els sentenciats i els botxins. Ascaso i Ortiz van ser detinguts per la gendarmeria francesa. Els dos dirigents llibertaris havien estat «a merced de sus asesinos, que no quisieron serlo (...) con total control de los sentenciados, no se explica que por parte de los miembros de la propia Red se montara todo un tinglado encaminado a la detención por la policía francesa, salvo que lo que se pretendiese fuera garantizar con la detención la integridad física de los detenidos». El seu empresonament possiblement els salvà la vida. Bueno no els va voler matar, ja que va tenir moltes ocasions per fer-ho. Dels condemnats n'obtingué un quadre de Sorolla que envià a la direcció de la CNT. Aquesta, finalment, li va retirar la confiança i passà a trobar-se en la mateixa situació que Ascaso i Ortiz. Bueno comunicà a la direcció confederal que si actuaven en contra seva podia explicar «molts secrets inconfessables»⁸⁵.

A final de desembre de 1938, la gendarmeria francesa també detingué Bueno per la venda d'objectes saquejats a la Guerra Civil espanyola. El 24 de desembre, el Ministeri de Justícia de la República espanyola sol·licità la seva extradició. Les autoritats republicanes enviaren la documentació l'1 de gener de 1939, però la detenció s'allargà. En canvi, no sol·licitaren la d'Ascaso i la d'Ortiz, mentre que Marianet moria ofegat al riu Marne, el maig de 1939, sense que se sabés on eren els fons de l'organització de la qual era secretari general. Amb tot, Federica Montseny assegurava que no s'ha de fantasiejar amb la seva mort, ja que hauria estat un accident⁸⁶.

Delator i màrtir

El govern republicà sol·licità al francès l'extradició de Bueno per l'assassinat de Jean-Marie Moreau. Les autoritats franceses el retornaren a Espanya el març de 1940 i el lliuraren als franquistes. Aquests no podien reconèixer que Bueno havia estat deportat per una petició del govern republicà, ja que implicaria acceptar que perseguïen els incontrolats que, en nom de la revolució llibertària, havien dut a terme tota classe de crims, en bona part dels casos en benefici propi⁸⁷.

Després de passar per diverses presons franquistes i de ser interrogat a Madrid, delatà molts dels seus antics col·legues llibertaris. El 30 de juliol de 1940 l'alliberaren. Era un confident de la policia franquista. A més, hauria protegit dos falangistes que operaven de quintacolumnistes a Barcelona. Decidí tornar a la capital catalana per formar part de la policia paral·lela falangista que dirigia el capità de la Guàrdia Civil Manuel Bravo Portillo. Passà a viure a l'Eixample, alhora que participà en la recerca de Josep Batlle, un *faïsta* del qual es deia que tenia un botí considerable. Aquest tingué una trajectòria paral·lela a la de Bueno, però amb un final diferent, ja que també el detingueren, el jutjaren i el condemnaren a mort, però li commutaren la pena capital per la perpètua i, al cap d'uns anys, obtingué la llibertat provisional⁸⁸. Davant de les autoritats franquistes Bueno es presentava com un anticomunista i, especialment, com un antiseparatista que hauria matat Miquel Badia.

El policies Eduardo Quintela i Pedro Polo Borreguero havien estat a les ordres de Miquel Badia. Polo havia dit a Miquel Porter Boix, en to paternalista, que no entenia per què es posaven en embolics, ja que a la «Nueva España» hi hauria lloc per a tothom. A tall d'exemple, ell havia estat policia durant la monarquia, inspector durant la República i comissari en cap de la temuda Brigada Político-Social de Barcelona durant el franquisme. A més, sembla que admirava el Capità Collons quan aquest havia estat el seu cap. Bueno tenia un certificat de bona conducta de l'Ajuntament de Barcelona i comptava amb l'aval de dos guàrdies urbans. Va ser el mateix Polo qui es trobà amb Bueno a la Rambla, el va interpel·lar i aquest el menyspreà i li escopí. El detingué el 29 de juny de 1941. La premsa publicà la detenció i les autoritats franquistes felicitaren Quintela i Polo per la seva detenció⁸⁹.

En mans novament de la policia franquista, Bueno era un dels presos més col·laboracionistes: «està irreconeixible, ja no és la persona rebel i desafiant que es negava a col·laborar amb les autoritats de la República i obstruïa la tasca dels tribunals i la dels serveis de seguretat; és una altra, un ésser molt submís i cooperador, que aporta tota mena de detalls dels actes criminals més espantosos. A partir de la informació tan precisa que va aportar, Quintela va poder reconstruir tota la xarxa d'incriminacions que va servir a la dictadura

per prevenir qualsevol reorganització del moviment àcrata.» Estava disposat a declarar en tot el que perjudicava els altres. La policia va dilatar molt el seu procés, però finalment se li acabà la sort. El mateix Bueno va escriure per presentar al tribunal que el jutjava, com a part de la defensa, que «Fui requerido por los señores Costa y Quintana (cabos de la guardia urbana de Barcelona en 1941) para ingresar a la policía de Falange para actuar en contra del separatismo y el comunismo, ya que siempre que la ocasión se ha presentado lo he hecho.»⁹⁰ Alguns *faistes* acabaren militant en Falange⁹¹.

El consell de guerra se celebrà el 17 d'agost de 1943. L'acusaven dels assassinats de Moreau, dels germans Ruano, i de dinou persones al poble de Gelsa. Van condemnar-lo a mort. L'auditor confirmà la pena. El govern acordà l'*assabentat* el 10 de gener de 1944. L'execució va ser fixada per al 28 de gener, però aconseguí ajornar-la perquè sol·licità l'indult. No li'l concediren i es fixà l'execució per al 10 de febrer de 1944. Quan li notificaren la sentència es negà a signar-la⁹².

El llibertari Diego Camacho Escámez, més conegut com Abel Paz, recordava haver-lo vist a la presó Model el 1944, i el considerava un «buen militante». També el recordava el dirigent d'Estat Català Josep Planchart. Aquest assegurava que tots sabien qui era Bueno. Sempre tingué una conducta arrogant vers els altres presos. Quan es va saber que l'executarien, els presos d'Estat Català ho celebraren fumant puros; un d'aquests presos era Miquel Arenas Pons, però no va arribar a temps de fumar amb els seus companys. Bueno i Arenas van ser executats el mateix dia. En una darrera demostració del seu peculiar tarannà, Bueno li hauria dit a Arenas que no es podria fumar un puro per celebrar la seva condemna de mort, però ara podria fumar-se'l i li donà un dels seus per celebrar la seva execució conjunta. Arenas estaria tan nerviós que no hauria pogut encendre'l i ho hauria fet Bueno. Abel Paz remarcava les «coincidències i sorpreses que guarda la història»⁹³.

Els afusellaren al camp de la Bota. L'enterraren en la fossa comuna del cementiri de Montjuïc, l'11 de febrer de 1944. Entre 1938 i 1953, la dictadura franquista va executar 3.387 persones a Catalunya de totes les opcions polítiques que havien defensat la república, però molt especialment entre els llibertaris⁹⁴.

La trajectòria de Bueno reflecteix les fronteres poroses que existiren entre el món de la criminalitat organitzada i el de la FAI. Pel que fa al cas, és interessant assenyalar que la situació esmentada es reproduí en certa manera als anys setanta del segle XX, en tenir lloc un *boom* neoanarquista que intentà reconstruir una FAI idealitzada. Aleshores la CNT donà suport a les reivindicacions de la «Coordinadora de Presos en Lucha» (COPEL), un vincle que

creà confusió en el sindicat. Gómez Casas assegura que «llegó a hacerse una especie de filial de la CNT e individuos de lo más raro empezaron a desfilar por la organización» i creà una percepció confusa del sindicat: «Era como si la CNT existiera en primer lugar por el hecho de haber presos en lugar de haber presos porque hubiera una acción confederal.»⁹⁵ De fet, l'anomenat «cas Scala», que el gener de 1978 marcà el declivi de la CNT i dels intents de recrear la FAI, remet a l'acció d'un delinqüent i confident policial infiltrat⁹⁶.

Justo Bueno, un «immolat per la llibertat de Catalunya»⁹⁷. A tall de conclusió

La peculiar trajectòria vital de Justo Bueno Pérez ens posa de manifest la raó per la qual el periodista Josep Maria Planes va titular els articles en què denunciava la vinculació de la FAI amb el crim organitzat com els «Gàngsters de Barcelona». Personatges com el protagonista d'aquest article no feien justícia al seu nom, ni al cognom. Per a molts llibertaris encara és un màrtir que hauria executat els germans Badia per ser «enemics de la classe obrera». L'estudi detallat de la trajectòria vital de Bueno i dels seus companys del Gàngsters Club deixa poc marge a l'idealisme. Un dels seus principals protectors a la policia franquista el qualificava de «pervertit sexual», que explotava econòmicament tant homes com dones. Va estar implicat en la criminalitat barcelonina vinculada al sector més violent de la FAI. La seva explícita admiració, que ampliava a la seva organització dels «homes amb collons», feia que actués amb una manifesta fatxenderia. És segur que va estar implicat en l'assassinat dels germans Badia, tot i que no es pot assegurar si va matar Miquel Badia, com va voler fer creure a les autoritats franquistes, o era el conductor del cotxe en què viatjaven els assassins.

Durant l'inici de la revolució social a Barcelona participà en actes anticlericals, des de saquejos fins a assassinats. Possiblement, matà oficials rebels ferits, després de l'assalt a la caserna de les Drassanes. Va tenir un càrrec rellevant a la columna Durruti, on hauria matat un *faista* per criticar el que llavors era el seu amic, Lucio Ruano. També li atribuïren haver participat en l'execució de dinou persones al poble de Gelsa. No el van vincular a l'assassinat del periodista Josep Maria Planes, encara que és possible que hi estigués involucrat, però sí al de l'inspector Vizern, alhora que hauria perdonat Tísner, quan va poder matar-lo. Va protegir dos falangistes que actuaren com a quintacolumnistes, a Barcelona, durant la Guerra Civil. S'enriquí, conjuntament amb els seus companys, participant en diversos saquejos. Van controlar els tallers Durruti, on haurien matat l'enginyer francès Jean-Marie Moreau per robar-li una

avioneta. Quan se sentí traït pels germans Ruano, va planificar l'emboscada en què els assassinaren conjuntament amb les seves parelles. S'exilià a França i en retornar va ser detingut per la policia republicana per estar vinculat a un intent de vendre obres d'art, a l'estranger, obtingudes de saquejos.

Tornà a exiliar-se i visqué ostentós com un milionari, fins que dilapidà els diners que tenia. No obstant això, comptava amb la confiança de la direcció àcrata, que li ordenà executar dos rellevants dirigents llibertaris, Joaquín Ascaso i Antonio Ortiz. El detingueren les autoritats franceses, mentre que el govern republicà en demanava l'extradició. Aquesta va ser concedida als franquistes. Va ser un delator i l'alliberaren, però fou prou temerari per tornar a Barcelona, on estava vinculat a la policia paral·lela falangista. El detingué el comissari Polo. Aquest hauria admirat Miquel Badia quan era el seu cap. Van dilatar molt de temps el seu judici i, finalment, l'executaren, juntament amb un membre d'Estat Català.

A l'inici del segle XXI, la idealització del passat *faista* també ha quedat reflectida en el record públic de Justo Bueno: en efecte, el seu nom figura a la relació d'«Immolars per la llibertat de Catalunya», al monòlit del Fossar de la Pedrera del cementiri de Montjuïc. Així, el record de la figura de Bueno ha aconseguit la quadratura del cercle per la seva doble condició simultània de botxí i de màrtir, alhora que un aferrissat antinacionalista català hauria estat immolat per les llibertats catalanes.

Aquest article forma part del projecte col·lectiu d'investigació MINECO/FEDER, «'Fisión' y 'Fusión' estatales en los sistemas políticos contemporáneos: el excepcionalismo y los cambios de fronteras». HAR2015-67658-P (MINECO/FEDER, UE).

¹ E. Canals: *Delators. La justícia de Franco*, L'esfera dels llibres, Barcelona:2007, pp. 28 i 127.

² J. Benet: *Domènec Latorre, afusellat per catalanista*, Edicions 62, Barcelona:2003, pp. 72 i 374.

³ J. Peiró: *Perill a la reraguarda*, Ed. Llibertat, Mataró:1936, p. XXIII.

⁴ J. M. Mena: «Pròleg», a F. Vázquez Osuna: *Anarquistes i baixos fons. Poder i criminalitat a Catalunya (1931-1944)*, L'Avenc, Barcelona:2015, pp. 11-17.

⁵ Aquesta situació fou especialment visible a les comarques. Vegeu T. Orensanz: *L'Òmnibus de la mort: parada Falset*, Ara Llibres, Barcelona:2008; C. Ribera: *Cent dies de juliol. Un testimoni de la revolució llibertària*, Proa, Barcelona:2007; J. Pous i J. M. Solé i Sabaté: *Anarquia i República a la Cerdanya (1936-1939). El «Cojo de Málaga» i els fets de Bellver*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (PAM), Barcelona:1991. De fet, la frontera entre l'acció a Barcelona i comarques seria porosa, atès que molts membres dels grups d'acció actuaren al front i a la ciutat, com el mateix Bueno. De fet, alguna font fins i tot apunta que la violència pretesament

espontània dels «incontrolats» hauria pogut estar planificada, com és el cas de J. Albertí: *El silenci de les campanes. La persecució religiosa durant la Guerra Civil*, Proa, Barcelona:2007, especialment pp. 195 i 202-211. També són molt explícites les obres sobre Lleida de J. Sagués San José: *Una ciutat en guerra. Lleida en la guerra civil espanyola (1936-1939)*, PAM, Barcelona:2003, i id.: «Lleida la Roja. El poder obrer a la capital de la Terra Ferma», a J. M. Solé i Sabaté (dir.): *La Guerra Civil a Catalunya (1936-1939)*, vol. I: *Alçament militar i primers mesos de guerra*, Edicions 62, Barcelona:2004, pp. 174-179; i G. Sánchez Recio: «Justicia popular en la España republicana: caracterización y resultados», a J. Barrull Pelegrí i C. Mir Curcó (coords.): *Violència política i raptura social a Espanya, 1936-1945*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida:1994, pp. 81-93.

⁶ F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, op. cit., pp. 19-22.

⁷ P. Ruiz Torres: «Las repercusiones de los cambios culturales de la modernidad en el modo de pensar la biografía», *Ayer*, 93 (2014), pp. 19-46.

⁸ J. Garriga i Massó: *Memòries d'un liberal catalanista. 1871-1939*, Edicions 62, [Barcelona:1987], pp. 243-265. I. León: *Los años del pistolero. Ensayo para una guerra civil*, Planeta, Barcelona:1981. Soledad Bengoechea: *El locaut de Barcelona (1919-1920)*, Curial, Barcelona:1998. D. H. Rosenthal: *Banderes al vent! La Barcelona de les utopies, 1914-1936*, Meteora, Barcelona:2008. A. Balcells: *El pistolero. Barcelona (1917-1923)*, Pòrtic, Barcelona:2009. F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, op. cit., pp. 23-31.

⁹ J. Termes: *Història del moviment anarquista a Espanya (1870-1980)*, RBA, Barcelona:2011, pp. 21 i 348-349. Á. Pestaña i S. Seguí (el noi del sucre): *El terrorismo en Barcelona seguido de principios, medios y fines del sindicalismo comunista. El sindicalismo en Cataluña*, Pequeña Biblioteca Calamus Scriptorius, Barcelona-Palma de Mallorca:1978. Á. Pestaña: *Terrorismo en Barcelona (memorias inéditas). La autodestrucción del movimiento obrero por el terrorismo*, Planeta, Barcelona:1979.

¹⁰ J. Termes: *Història del moviment...*, op. cit., pp. 369-374. Vegeu també J. Gómez Casas: *Historia de la FAI*, ZERO, Bilbao:1977. E. Ucelay-Da Cal i Susanna Tavera: «Grupos de afinidad, disciplina bélica y periodismo libertario, 1936-1938», *Historia contemporánea*, 9 (1993), pp. 167-192. Susanna Tavera: «La FAI, partid polític o plataforma de grups?», a B. de Riquer i Permanyer: *Història. Política i Societat dels Països Catalans*, vol. 9, Enciclopèdia Catalana, Barcelona:1999, pp. 150-151. S. Christie: *We, the anarchists! A study of the Iberian Anarchist Federation (FAI) 1927-1937*, Meltzer Press, Hastings:2000.

¹¹ J. L. Oyón i J. J. Gallardo: *El cinturón rojo y negro. Radicalismo cenetista y obrerismo en la periferia de Barcelona (1918-1938)*, Carena, Barcelona:2004. J. Termes: *Història del moviment...*, op. cit., pp. 515-517. F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, op. cit., p. 26.

¹² J. García Oliver: *El eco de los pasos*, Ruedo Ibérico, Barcelona:1978, pp. 122-123. Una perspectiva molt crítica amb la FAI, A. Bueso: *Recuerdos de un cenetista*, Ariel, Esplugues de Llobregat:1978, vol. I, pp. 247-249. Una versió oficiosa de la FAI: J. Gómez Casas: *Historia de la FAI...*, op. cit.

¹³ J. García Oliver: *El eco...*, op. cit., pp. 92-98, 123, 125-128, 133-136, 161-164, 188-189, 190-191 i 629-633. J. Termes: *Història del moviment...*, op. cit., pp. 456-462.

¹⁴ És el que afirma l'anarcosindicalista A. Bueso: *Recuerdos...*, op. cit., vol. II, pp. 67-73.

¹⁵ F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, op. cit., pp. 31-60 i 70.

¹⁶ J. Peiró: *Perill...*, op. cit., p. XVI.

¹⁷ *Ibidem*, pp. XV-XVII i XX.

¹⁸ J. Benet: *Domènec Latorre...*, op. cit., pp. 374-375.

¹⁹ J. Peirats: *De mi paso por la vida*, Flor del Viento, Barcelona:2009, pp. 183 i 236-237. F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, op. cit., pp. 30-31, 44-45, 241, 244 i 253-254.

²⁰ J. M. Planes: *Nits de Barcelona*, Llibreria Catalònia, Barcelona:1931. J. Finestres: *Josep*

M. Planes. *Set trets al periodisme a la Rabassada*, Pòrtic, Barcelona:2007, pp. 134-140. P. Villar: *Historia y leyenda del Barrio Chino 1900-1992. Crónica y documentos de los bajos fondos de Barcelona*, La Campana, Ajuntament de Barcelona, Barcelona:2012.

²¹ J. Benet: *Domènec Latorre...*, op. cit., p. 381. F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, op. cit., pp. 62-66.

²² J. M. Planes: *Els gàngsters...*, op. cit., pp. 47-48.

²³ F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, op. cit., pp. 41-42, 44-46, 52-60, 126-128 i 244.

²⁴ A. Pons: *Converses amb Frederica Montseny*, Laia, Barcelona:1977, pp. 126-128. Sobre l'oasi català, vegeu J. Guillaumet: «Manuel Brunet i l'«oasi» català (1936)», obra periodística, <https://www.upf.edu/obraperiodistica/anyuari-2010-1/manuel-brunet.html> (consultat el 31-III-2017).

²⁵ R. Llates: *Ésser català no és gens fàcil. 1931-1936*, Aedos, Barcelona:1971, p. 326. A. Artís-Gener (Tísner): *Viure i veure*, Pòrtic, Barcelona:1989, vol. I, pp. 39-40. J. Ros i Serra: *Miquel Badia. Un defensor oblidat de Catalunya*, Mediterrània, Barcelona:1996. J. M. Soria: «El asesinato que commovió Barcelona» i «Un juez tras la pista de la FAI», *La Vanguardia* (3 i 5-VIII-2003), pp. 33 i 27. J. Benet: *Domènec Latorre...*, op. cit., pp. 375 i 381-383. J. Fines-tres: *Josep M. Planes...*, op. cit., pp. 215-257. F. Rubiralta i Casas: *Miquel Badia: vida i mort d'un líder separatista*, Fundació Josep Irla/Duxelm, Barcelona:2011, pp. 157-175. F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, op. cit., pp. 67-74. E. Canals: *Delators...*, op. cit., p. 264. D. Roig Sanz: «El separatismo catalán ante el Frente Popular. Conflictos, divergencias y nuevas perspectivas políticas en la Cataluña de 1936», a *XIII Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea. La Historia, lost in translation?*, taller 15, Albacete: 2016, pp. 14-18. La visió dels llibertaris, a <http://nordestllibertari.blogspot.com/2014/02/diccionari-militant-bueno-justo-1907.html> (consultat el 13-II-2017).

²⁶ A. Hurtado: *Quaranta anys d'advocat. Història del meu temps*, Ariel, Barcelona:1967, p. 378. R. Llates: *Ésser català...*, op. cit., pp. 327-328. J. M. Soria: «Versiones dispares sobre el asesinato», *La Vanguardia* (4-VIII-2003), p. 36. E. Canals: *Delators...*, op. cit., pp. 116-117. F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, op. cit., p. 67. E. Ucelay Da Cal: «La ley del silencio: el «complot nacionalista contra Companys», noviembre-diciembre de 1936», a E. Ucelay Da Cal i A. González i Vilalta (eds.): *Contra Companys, 1936. La frustración nacionalista ante la Revolución*, PUV, València:2012, pp. 114-118.

²⁷ Vegeu les divisions internes de la CNT durant els anys republicans a les obres d'Eulàlia Vega: *El trentisme a Catalunya. Divergències ideològiques en la CNT (1930-1933)*, Curial, Barcelona:1980, *Anarquistas y sindicalistas durante la Segunda República. La CNT y los Sindicatos de Oposición en el País Valenciano*, Alfons el Magnànim-IVEI, València:1987, «Anarquismo y sindicalismo durante la Dictadura y la República», *Historia Social*, 1 (1988), pp. 55-62, i *Entre revolució i reforma. La CNT a Catalunya (1930-1936)*, Pagès, Lleida:2004.

²⁸ R. Llates: *Ésser català...*, op. cit., pp. 328-329. J. M. Soria: «Un juez...», art. cit., p. 27. F. Rubiralta i Casas: *Miquel Badia...*, op. cit., pp. 167-169. E. Canals: *Delators...*, op. cit., pp. 115-117. F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, op. cit., pp. 67-68.

²⁹ J. M. Planes: «Resposta a la «Soli'», *El Be Negre* (20-V-1936), p. 1. J. M. Soria: «Un juez...», art. cit., p. 27. Per a la «Soli» en els anys de la Segona República, Susanna Tavera: *Solidaridad Obrera. El fer-se i desfer-se d'un diari anarcosindicalista (1915-1939)*, Col·legi de Periodistes de Catalunya, Barcelona:1992.

³⁰ A. Artís-Gener (Tísner): *Viure...*, op. cit., p. 40. J. M. Soria: «Un juez...», art. cit., p. 27. F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, op. cit., p. 68.

³¹ A. Artís-Gener (Tísner): *Viure...*, op. cit., p. 39. F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, op. cit., pp. 68 i 177-179.

³² A. Artís-Gener (Tísner): *Viure...*, op. cit., pp. 43 i 58-59.

³³ *Ibidem*, pp. 44-45.

³⁴ *Ibidem*, pp. 46-51. J. M. Soria: «Tísner recibe la visita del asesino», *La Vanguardia* (6-VIII-2003), p. 29.

³⁵ A. Artís-Gener (Tísner): *Viure...*, *op. cit.*, pp. 46-57. J. Finestres: *Josep M. Planes...*, *op. cit.*, pp. 230-231.

³⁶ A. Artís-Gener (Tísner): *Viure...*, *op. cit.*, pp. 60-66.

³⁷ J. Arrarás: *Historia de la cruzada española*, 8 vols., Ediciones Españolas, Madrid:1939-1944.

³⁸ La visió idealitzada de la revolució del 36 per part dels llibertaris i la historiografia llibertària o filollibertària a: J. García Oliver: *El eco...*, *op. cit.*, pp. 171-177. Federica Montseny: *Mis primeros cuarenta años*, Plaza & Janes, Barcelona:1987, pp. 89-92. H. M. Enzensberger: *El corto verano de la anarquía. Vida y muerte de Durruti*, Biblioteca Virtual OMEGALFA, a: <https://trabajadoresyrevolucion.files.wordpress.com/2014/04/el-corto-verano-de-la-anarquia.pdf> (consultat el 8-II-2017). Vegeu també la visió llibertària de la festa revolucionària a A. Paz: *Viaje al pasado (1936-1939)*, Medusa, Barcelona:1995, pp. 19-35. J. M. Márquez Rodríguez i J. J. Gallardo Romero: *Ortiz. General sin Dios ni amo*, Hacer, Barcelona:1999, pp. 95-108, o C. Galiano Royo: *El Día de Barcelona. Crónica del inicio de una revolución*, Fundación de Estudios Libertarios Anselmo Lorenzo, Madrid:2008. Una bona recopilació de la bibliografia sobre aquell esdeveniment, a J. Termes: *Història del moviment...*, *op. cit.*, pp. 497-507. Vegeu també M. Izard: *Que lo sepan ellos y no lo olvidemos nosotros. El inverosímil verano del 36 en Cataluña*, Virus, Barcelona:2012.

³⁹ D. Martínez Fiol: «La revolución de los funcionarios y el mito del antiestatismo libertario en la lucha por los empleos públicos de Cataluña (1931-1939)», a *Congreso la Guerra Civil Española 1936-1939*, Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales, Madrid:2006. De fet, la CNT acabà per incorporar-se als governs de la Generalitat i de la República entre setembre i octubre del 1936, tal com ha estudiat Susanna Tavera García: «Els anarquistes al govern», a B. de Riquer i Permanyer (dir.): *Història. Política...*, *op. cit.*, vol. 9, pp. 240-241.

⁴⁰ La reordenació de l'administració autonòmica de Catalunya durant la Guerra Civil, a D. Martínez Fiol: «La sindicació dels funcionaris de la Generalitat de Catalunya (1931-1939)», tesi de doctorat, UAB, Barcelona:2006; i íd.: *Estatisme i antiestatisme a Catalunya (1931-1939). Rivalitats polítiques i funcionaris a la Generalitat*, PAM, Barcelona:2008.

⁴¹ J. García Oliver: *El eco...*, *op. cit.*, pp. 170. Una altra versió, a D. Abad de Santillán: *Memòries (1897-1936)*, Planeta, Barcelona:1977, pp. 274-275.

⁴² F. Escofet: *Al servei de Catalunya i de la República. II, La Victòria 19 de Juliol de 1936*, Edicions Catalanes de París, París:1973, pp. 425-427. V. Guarner: *L'aixecament militar a Catalunya i la guerra civil, 1936-1939*, PAM, Barcelona:1980. J. M. Solé i Sabaté i J. Villarroya: «La guardia civil i el 19 de juliol a Barcelona», *L'Avenç*, 57 (1983), pp. 34-35. M. Risques i C. Barrachina: *Procés a la Guàrdia Civil. Barcelona, 1939*, Pòrtic, Barcelona:2001. E. Canals: *Delators...*, *op. cit.*, pp. 195-228. D. Arasa: *Entre la cruz y la República. Vida y muerte del general Escobar*, Styria, Barcelona:2008, pp. 155-157 i 201-212. J. Merino Sánchez: *Los militares se sublevan en Barcelona. El general Manuel Goded Llopis y el 19 de julio de 1936*, Base, Barcelona:2013.

⁴³ E. Canals: *Delators...*, *op. cit.*, pp. 122-123. F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, *op. cit.*, p. 79.

⁴⁴ F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, *op. cit.*, pp. 80-82.

⁴⁵ Mercedes Yusta Rodrigo: *Guerrilla y resistencia campesina. La resistencia armada contra el franquismo en Aragón (1939-1952)*, Prensas Universitarias de Zaragoza, Saragossa:2003, p. 55. F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, *op. cit.*, p. 244.

⁴⁶ J. García Oliver: *El eco...*, *op. cit.*, p. 175. A. Paz: *Paradigma de una revolución. 19 de julio 1936 en Barcelona*, Edición de la Asociación Internacional de los Trabajadores, s.l. [Val-de-Marne]:1967, pp. 131-135. J. Benet: *Domènec Latorre...*, *op. cit.*, pp. 375-376. E. Canals: *Delators...*, *op. cit.*, p.

120. F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, *op. cit.*, pp. 80, 270-271.

⁴⁷ J. García Oliver: *El eco...*, *op. cit.*, pp. 170-176. Sobre els esdeveniments del 19 de juliol a Barcelona i Catalunya des de la perspectiva llibertària, vegeu R. Sanz: *Los que fuimos a Madrid. Columna Durruti, 26 División*, Impr. Dulaurier, Tolosa de Llenguadoc:1969, pp. 47-68. A. Paz: *Viaje al pasado...*, *op. cit.*, pp. 19-35. J. A. Pozo González: *Poder legal y poder real en la Cataluña revolucionaria de 1936. El Gobierno de la Generalidad ante el Comité Central de Milicias Antifascistas y los diversos poderes revolucionarios locales*, Espuela de Plata, Sevilla:2012, pp. 13-54.

⁴⁸ J. García Oliver: *El eco...*, *op. cit.*, pp. 176-177.

⁴⁹ *Ibidem*, pp. 176-177. Els records de Federica Montseny, a A. Pons: *Converses...*, *op. cit.*, pp. 131-135. J. A. Pozo González: *Poder legal...*, *op. cit.*, pp. 55-102. J. Termes: *Història del moviment...*, *op. cit.*, pp. 508-510.

⁵⁰ F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, *op. cit.*, pp. 71-77 i 83-88. R. Sanz: *Los que fuimos...*, *op. cit.*, pp. 71-77. A. Paz: *Viaje al pasado...*, *op. cit.*, pp. 36-46. J. A. Pozo González: *Poder legal...*, *op. cit.*, pp. 103-180. J. Termes: *Història del moviment...*, *op. cit.*, pp. 507-517.

⁵¹ J. García Oliver: *El eco...*, *op. cit.*, pp. 176-177. J. A. Pozo González: *Poder legal...*, *op. cit.*, pp. 103-180. J. Termes: *Història del moviment...*, *op. cit.*, pp. 507-517.

⁵² J. García Oliver: *El eco...*, *op. cit.*, p. 176.

⁵³ *Ibidem*, p. 176. R. Sanz: *Los que fuimos...*, *op. cit.*, pp. 80-86. J. Benet: *Domènec Latorre...*, *op. cit.*, p. 377. E. Canals: *Delators...*, *op. cit.*, pp. 119-123. F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, *op. cit.*, pp. 91, 107-109 i 244. Una altra columna era l'Ortiz; vegeu J. M. Márquez Rodríguez i J. J. Gallardo Romero: *Ortiz...*, *op. cit.*, pp. 109-120 i 127-134.

⁵⁴ Federica Montseny: *Mis primeros...*, *op. cit.*, pp. 95-96, i A. Pons: *Converses...*, *op. cit.*, pp. 141-145. J. A. Pozo González: *Poder legal...*, *op. cit.*, pp. 154-158.

⁵⁵ J. M. Solé Sabaté i J. Villarroya: *La repressió a la rereguarda de Catalunya (1936-1939)*, PAM, Barcelona:1989, pp. 96-97.

⁵⁶ Sobre la violència a la rereguarda, A. Pons: *Converses...*, *op. cit.*, pp. 136-141. F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, *op. cit.*, pp. 89-106, 145-147 i 176. J. M. Solé Sabaté i J. Villarroya: *La repressió...*, *op. cit.*, pp. 449-460.

⁵⁷ J. M. García Ferrer i M. Rom: *Francesc Vicens*, Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya, Barcelona:2003, p. 18.

⁵⁸ F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, *op. cit.*, pp. 89-106, 145-147, 154-158 i 176. J. M. Solé Sabaté i J. Villarroya: *La repressió...*, *op. cit.*, pp. 449-460.

⁵⁹ J. M. García Ferrer i M. Rom: *Francesc Vicens...*, *op. cit.*, pp. 14-17.

⁶⁰ J. Peiró: *Perill...*, *op. cit.*, pp. XXIII-XXIV.

⁶¹ J. Almendros: *Situaciones españolas, 1936-1939. El P.S.U.C. en la Guerra Civil*, Dopesa, Barcelona:1976. J. Puigsech Farràs: *Nosaltres, els comunistes catalans. El PSUC i la Internacional Comunista durant la Guerra Civil*, Eumo, Vic:2001. J. L. Martín Ramos: *La rereguarda en guerra. Catalunya, 1936-1937*, L'Avenc, Barcelona:2012.

⁶² A. Artís-Gener (Tísner): *Viure...*, pp. 67-76. J. Benet: *Domènec Latorre...*, *op. cit.*, p. 376.

⁶³ F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, *op. cit.*, pp. 91, 107-111 i 244. Aquestes discrepàncies no les explica R. Sanz: *Los que fuimos...*, *op. cit.*, p. 112.

⁶⁴ A. Pons: *Converses...*, *op. cit.*, p. 141.

⁶⁵ <http://www.memoria.cat/planes/content/dos-testimonis-directes-dels-darrers-dies-de-josep-maria-planes> (consultat el 31-I-2017) J. Finestres: *Josep M. Planes...*, *op. cit.*, pp. 259-264 i 285-288. J. Benet: *Domènec Latorre...*, *op. cit.*, p. 376. J. M. Soria: «Siete disparos en la Arrabassada», *La Vanguardia* (7-VIII-2003), p. 29. J. Finestres: *Josep M. Planes...*, *op. cit.*, pp. 262-264 i 285-288.

⁶⁶ <http://www.memoria.cat/planes/content/document> (consultat el 31-I-2017). A. Artís-

Gener (Tísner): *Viure...*, pp. 44 i 67-76.

⁶⁷ A. Eden: *The Eden memoirs. Facing the dictators*, Cassell, Londres:1962, vol. I, p. 406.

⁶⁸ J. Benet: *Domènec Latorre...*, *op. cit.*, pp. 376-377 i 383. E. Canals: *Delators...*, *op. cit.*, pp. 118-119. F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, *op. cit.*, p. 111. J. M. Soria: «Cinco cadáveres en el garaje», *La Vanguardia* (9-VIII-2003), p. 31.

⁶⁹ F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, *op. cit.*, pp. 132 i 150-159.

⁷⁰ *Ibidem*, pp. 112-114.

⁷¹ J. M. Soria: «Cinco cadáveres...», art. cit., p. 31. E. Canals: *Delators...*, *op. cit.*, p. 124. F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, *op. cit.*, pp. 112-114.

⁷² A. Artís-Gener (Tísner): *Viure...*, pp. 84-104. J. M. Soria: «Encuentro en el frente de Aragón», *La Vanguardia* (8-VIII-2003), p. 29.

⁷³ A. Artís-Gener (Tísner): *Viure...*, pp. 212-216.

⁷⁴ *Ibidem*, pp. 105-216. J. M. Soria: «Encuentro...», art. cit., p. 29.

⁷⁵ F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, *op. cit.*, pp. 114-117. La visió dels llibertaris de la militarització de les columnes, a R. Sanz: *Los que fuimos...*, *op. cit.*, pp. 125-129.

⁷⁶ J. Benet: *Domènec Latorre...*, *op. cit.*, p. 377. E. Canals: *Delators...*, *op. cit.*, p. 123. F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, *op. cit.*, p. 112.

⁷⁷ J. Benet: *Domènec Latorre...*, *op. cit.*, p. 378. J. M. Soria: «Cinco cadáveres...», art. cit., p. 31. E. Canals: *Delators...*, *op. cit.*, pp. 125-126. F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, *op. cit.*, pp. 184-186 i 189.

⁷⁸ G. Orwell: *Homage to Catalonia*, Harcourt Brace Jovanovich, San Diego:1980. J. Langdon-Davies: *La Setmana tràgica de 1937 i altres vivències de la Guerra Civil a Catalunya. Els fets de maig*, Edicions 62, Barcelona:1987. D. Martínez Fiol i Susanna Tavera García: «Corporativismo y revolución: los límites de las utopías proletarias en Cataluña (1936-1939)», *Historia Social*, 32 (1998), pp. 53-71; M. Amorós: *La revolución traicionada. La verdadera historia de Balús y los Amigos de Durruti*, Virus, Barcelona:2003. F. Gallego: *Barcelona, mayo de 1937. La crisis del antifascismo en Cataluña*, Debate, Barcelona:2007. A. Viñas: *El escudo de la República*, Crítica, Barcelona:2007. F. Aisa: *Contrarevolució. Els Fets de Maig de 1937*, Edicions de 1984, Barcelona:2007. J. L. Martín Ramos (ed.): *Els Fets de maig*, El Viejo Topo, [Mataró]:2010, i *La rereguarda...*, *op. cit.* M. Aguilera: *Compañeros y camaradas. Luchas entre antifascistas en la Guerra Civil española*, Actas, San Sebastián de los Reyes, Madrid:2012. F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, *op. cit.*, pp. 160-170.

⁷⁹ J. Benet: *Domènec Latorre...*, *op. cit.*, pp. 378-379. J. M. Soria: «Cinco cadáveres...», art. cit., p. 31. E. Canals: *Delators...*, *op. cit.*, pp. 124-125. F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, *op. cit.*, pp. 187-188.

⁸⁰ E. Canals: *Delators...*, *op. cit.*, pp. 124-125. F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, *op. cit.*, pp. 187-189.

⁸¹ F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, *op. cit.*, pp. 189-190.

⁸² J. Benet: *Domènec Latorre...*, *op. cit.*, p. 379. E. Canals: *Delators...*, *op. cit.*, p. 126. F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, *op. cit.*, pp. 190-192, 196 i 244.

⁸³ J. M. Márquez Rodríguez i J. J. Gallardo Romero: *Ortiz...*, *op. cit.*, pp. 181-276. F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, *op. cit.*, p. 196.

⁸⁴ E. Canals: *Delators...*, *op. cit.*, p. 128. F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, *op. cit.*, pp. 196-199.

⁸⁵ J. M. Márquez Rodríguez i J. J. Gallardo Romero: *Ortiz...*, *op. cit.*, pp. 268-270. E. Canals: *Delators...*, *op. cit.*, p. 128. F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, *op. cit.*, pp. 196-199.

⁸⁶ Federica Montseny: *Mis primeros...*, *op. cit.*, pp. 149-151. J. M. Márquez Rodríguez i J. J. Gallardo Romero: *Ortiz...*, *op. cit.*, p. 287. F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, *op. cit.*, pp. 199-200.

⁸⁷ E. Canals: *Delators...*, *op. cit.*, pp. 112-113.

⁸⁸ J. Benet: *La mort del president Companys*, Edicions 62, Barcelona:1998, pp. 268-270, i *Do-*

mènec Latorre..., *op. cit.*, pp. 73 i 379-380. F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, *op. cit.*, pp. 224-225. E. Canals: *Delators...*, *op. cit.*, pp. 29-36 i 113-114.

⁸⁹ J. M. García Ferrer i M. Rom: *Francesc Vicens...*, *op. cit.*, p. 56. J. Benet: *Domènec Latorre...*, *op. cit.*, pp. 379-383. J. M. Soria: «La sorpresa del comisario Polo», *La Vanguardia* (10-VIII-2003), p. 33. F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, *op. cit.*, pp. 226-227. E. Canals: *Delators...*, *op. cit.*, pp. 111-112. Aquest reproduïx la declaració de Justo Bueno a Eduardo Quintela, pp. 258-264.

⁹⁰ J. M. Soria: «La sorpresa...», art. cit., p. 33. F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, *op. cit.*, pp. 227-231.

⁹¹ Sobre això, recordem que un germà de Durruti, Marciano, fou un trànsfuga del cenetisme al falangisme que volgué mitjançar perquè el seu germà s'entrevistés amb José Antonio Primo de Rivera. Vegeu J. A. Martínez Reñones: *Los Durruti. Apuntes sobre una familia de vanguardia*, Ediciones del Lobo Sapiens, Lleó:2009.

⁹² J. Benet: *Domènec Latorre...*, *op. cit.*, pp. 380-385. J. M. Soria: «La sorpresa...», art. cit., p. 33. E. Canals: *Delators...*, *op. cit.*, pp. 126-127. F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, *op. cit.*, pp. 231-234 i 244.

⁹³ A. Paz: *Al pie del muro. Memorias 1942-1951*, Editorial Ricou, Barcelona:1991, pp. 79-80. J. Benet: *Domènec Latorre...*, *op. cit.*, pp. 380-385. J. M. Soria: «La sorpresa...», art. cit., p. 33. E. Canals: *Delators...*, *op. cit.*, pp. 126-127. F. Vázquez Osuna: *Anarquistes...*, *op. cit.*, pp. 231-234 i 244.

⁹⁴ J. M. Solé Sabaté: *La repressió franquista a Catalunya (1938-1953)*, Edicions 62, Barcelona:1985. Vegeu també J. Benet: *Domènec Latorre...*, *op. cit.*, pp. 67-94.

⁹⁵ J. Gómez Casas: *El relanzamiento de la C.N.T.: 1975-1979 (con un epílogo hasta la primavera de 1984)*, Regional del Exterior CNT/Federación Local de Móstoles CNT-AIT, París-Móstoles:1984, p. 72.

⁹⁶ X. Casals: *La Transición española. El voto ignorado de las armas*, Pasado & Presente, Barcelona:2016, pp. 400-413.

⁹⁷ S.a.: «Assassí homenatjat», *Avui.cat* (18-III-2008). Accessible a <http://www.elpuntavui.cat/article/-/19-cultura/218411--assassi-homenatjat-.html> (consultat el 28-V-2017).